

mgr inż. Oskar Kowalczyk

Politechnika Łódzka, Interdyscyplinarna Szkoła Doktorska

specjalność: Architektura i Urbanistyka

Doi: 10.34658/9788366741072.12

Charakterystyczne formy osadnictwa na Spiszu i ich ewolucja od średniowiecza po XXI w.

Na przestrzeni wieków Spisz był pod panowaniem różnych europejskich państw, a także ulegał falam kolonizacji niemieckiej oraz wołoskiej. Zasadniczą część niniejszego referatu stanowi charakterystyka typowych dla regionu układów przestrzennych osadnictwa wiejskiego charakterystyka przekształceń jakie na ich obszarze zachodzą, ze szczególnym uwzględnieniem planowania przestrzennego po słowackiej i po polskiej części regionu na przełomie XX i XXI w.

Słowa klucze: *ruralistyka, osadnictwo, Spisz, wieś, planowanie przestrzenne*

Wstęp

Celem niniejszej pracy jest przedstawienie charakterystycznych form osadnictwa na Spiszu, a także zobrazowanie jego ewolucji od średniowiecza po XXI w. Niniejsze opracowanie w założeniu ma scharakteryzować wyróżniające się typy wsi w regionie, niemniej ze względu na zwięzły charakter pracy, nie będzie stanowić ono pełnego źródła wiedzy na temat istniejących form występujących na obszarze Spiszu.

Zakres czasowy opracowania obejmuje przełom XIII i XIV w. (początki średniowiecznego osadnictwa na Spiszu) aż do XXI w. (współczesne układy ruralistyczne).

Zakres przestrzenny opracowania stanowi region Spiszu (przede wszystkim Zamagurza Spiskiego) w granicach historycznego, węgierskiego komitatu Szepes, ze szczególnym uwzględnieniem 2 układów ruralistycznych – Frydmana i Osturni.

Metody

Niniejsze opracowanie powstało w oparciu o przegląd źródeł literaturowych, kartograficznych, a także materiałów planistycznych. Ponadto posłużono się metodą studium przypadków 2 układów ruralistycznych.

Przegląd literatury

Jednym z pierwszych badaczy, którzy zajmowali się osadnictwem na Spiszu był Stanisław Zachorowski¹, który w 1909 r. opisał polskie i węgierskie osadnictwo na Spiszu. Tematykę regionu w swoich badaniach przede wszystkim poruszał Tadeusz M. Trajdos, który zajmował się w swoich publikacjach historią osadnictwa, kulturą i dziejami kościelnymi regionu². Ponadto temat osadnictwa wołoskiego

1 S. Zachorowski, *Węgierskie i polskie osadnictwo Spiżu do połowy XIV wieku*, [w:] *Rozprawy Akademii Umiejętności*, Wydział Hist.-filoz., t. 52, Kraków 1909.

2 T. Trajdos jest autorem m.in. publikacji o Spiszu takich jak: *Niemcy na górnym*

w Karpatach, w tym m.in. na Spiszu podejmował Michał Parczewski³. Liczne publikacje związane z osadnictwem na Spiszu powstały również wśród słowackich badaczy. Materiałami kartograficznymi, kluczowymi dla obszarów objętych analizą okazały się: pierwsze, drugie i trzecie zdjęcie kartograficzne z okresu od końca XVIII do II połowy XIX w. Powyższe źródła, a także pozycje wymienione w bibliografii stanowią obecnie najpełniejszy i najaktualniejszy stan wiedzy.

Położenie regionu

Spisz stanowi region położony na pograniczu polsko-słowackim, po stronie polskiej w południowej części województwa małopolskiego, natomiast po słowackiej – w zachodniej części kraju preszowskiego oraz koszyckiego. Znajduje się on w dorzeczach górnego Popradu i Hornadu, od strony północno-zachodniej sąsiaduje z Podhalem, na północy z Ziemią Sądecką, od strony wschodniej z Szaryszem, natomiast od południa z Abovem i Gemerem, a na południowym zachodzie z Liptovem.

Ryc. 1. Położenie Spiszu na tle Słowacji. Źródło: https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/4/48/Slovakia_Spis.gif

Spiszu, [w:] „Płaj”, t. 19 1999; *Trzy miasta spiskie [Podoliniec, Gniazda, Stara Lubowla]*, „Almanach Muszyny”, s. 28-35, 1993; *Uwagi o polskiej jurysdykcji kościelnej na Spiszu*, „Almanach Muszyny”, s. 32-33, 1999; *Śląsk wobec Spiszu, Orawy i Czadeckiego w okresie międzywojennym*, „Dzieje Najnowsze” XLV, Warszawa 2013, nr 1.

3 M. Parczewski jest autorem m.in. publikacji o Spiszu takich jak: *Początki kształtowania się polsko-ruskiej rubieży etnicznej w Karpatach. U źródeł rozpadu Słowiańszczyzny na odłamy wschodni i zachodni*, Kraków 1991; *Początki napływu ludności ruskiej na teren Karpat Zachodnich w świetle archeologii*, [w:] „Archaeologia Historica” vol. 18, Brno 1993; *Początki sąsiedztwa polsko-rusko-słowackiego w świetle danych archeologicznych* [w:] *Początki sąsiedztwa. Pogranicze etniczne polsko-rusko-słowackie w średniowieczu*, pod red. M. Parczewskiego i S. Czopka, Rzeszów 1996; *Stan badań nad zasiedleniem pogranicza polsko-rusko-słowackiego (węgierskiego) we wczesnym średniowieczu*, [w:] *Wczesne średniowiecze w Karpatach polskich*, red. J. Gancarski, Krosno 2006; *z badań powierzchniowych na Spiszu Polskim*, [w:] „Sprawozdania Archeologiczne” vol. XXIV, 1972; Koreferat do referatu M. Sojaka, *Stručne dejiny Spiša od najstarších čias...* [w:] *Terra Scepusensis. Stan badań nad dziejami Spiszu*, Levoča-Wrocław 2003 (2004), s. 144-145.

Tło historyczne

Historia współcześnie zachowanych osad na ziemiach spiskich sięga średniowiecza. Obszar Spiszu położony był do XI w. na pograniczu polsko-węgierskim. W 1108 r. przeszedł on w całości niemal we władanie Węgier, które przeprowadziły kolonizację regionu w oparciu o prawo niemieckie – sołtysami nowo zakładanych miejscowości zazwyczaj byli Niemcy, niemniej ludność kolonizująca osady była również innych narodowości. Wsie te w większości nie przetrwały najazdów tatarskich w 1241 r. Ponowna kolonizacja została dokonana przez króla Belę IV w oparciu także o prawo niemieckie na przełomie XIII i XIV w.⁴, w tym okresie również Węgry kosztem Polski włączyły w swoje granice Zamagurze Spiskie.

W 1412 r. król Władysław Jagiełło otrzymał w zastaw od władcy Węgier - Zygmunta Luksemburczyka, 13 miast spiskich w zamian za pożyczone pieniądze⁵. W 1490 r. sąd rozjemczy we Wrocławiu przyznał niniejsze tereny Polsce⁶. Od tego momentu region podzielony był między dwa kraje, Węgry oraz Polskę, do której należące Starostwo Spiskie obejmowało enklawy w granicach dotychczasowego Komitatu Szepes⁷.

Od końca XIV w. do schyłku XVI w. przybierała na sile w północnych Węgrzech kolonizacja wołoska, na Spiszu miała ona swoje miejsce przede wszystkim pod koniec tego okresu⁸. Postępowała ona wzdłuż Łuku Karpat od strony Transylwanii poprzez Zakarpacie. Osady Wołochów były zakładane przez wójtów lub kniaziów na prawie wołoskim. W trakcie kolejnych stuleci napływ Wołochów ulegał rutenizacji – pasterze pochodzący z obszaru współczesnej Rumunii ulegali wymieszaniu z ludnością wschodniosłowiańską, co przyczyniło się do zdominowania Wołochów przez Rusinów w strukturze etnicznej⁹.

W 1769 r., starostwo Spiskie było okupowane przez Austrię w ramach kordonu sanitarnego związanego z epidemią dżumy, a następnie w 1771 r. w wyniku i rozbioru Polski, polską część Spiszu włączono do węgierskiej części Państwa Habsburgów, w której pozostawała do I wojny światowej¹⁰.

4 M. Števík, *Przegląd rozwoju osadnictwa oraz administracji publicznej średniowiecznego Spiszu*, Zeszyty sądecko-spiskie, tom 2, 2007, s. 36-37.

5 Ibidem.

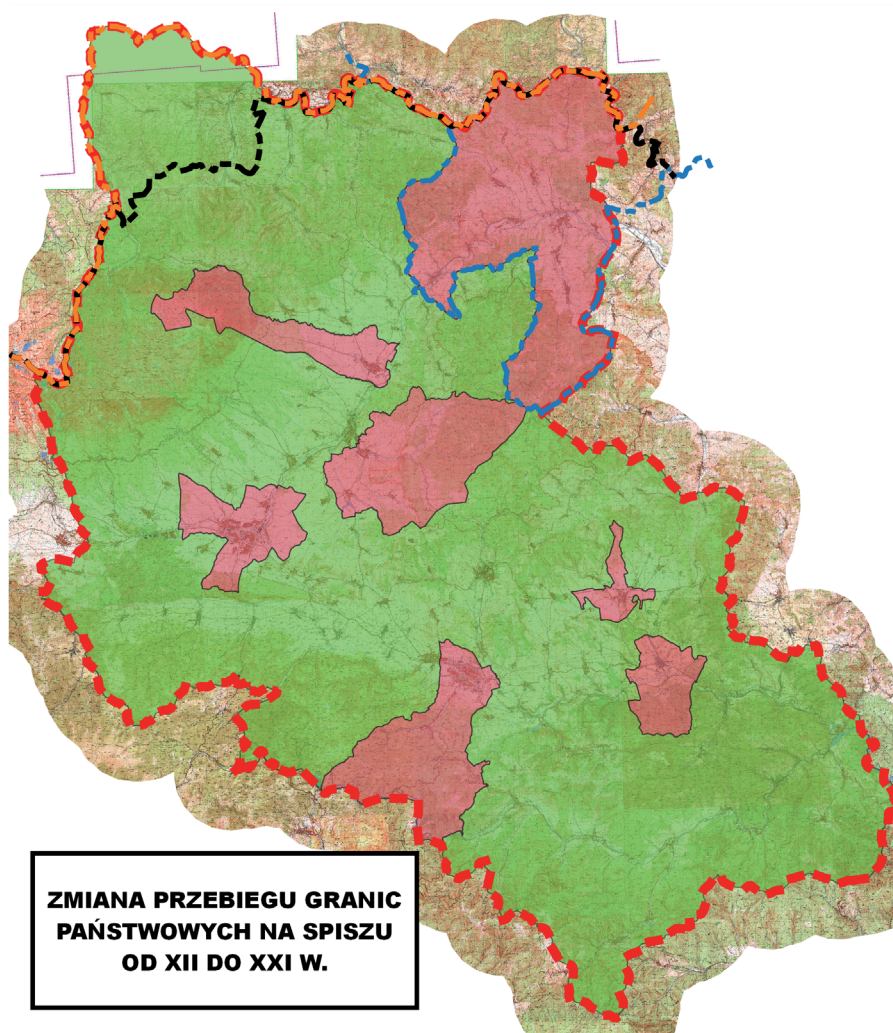
6 J. Kurtyka, *Starostwo spiskie w l. 1412–1769/70*, [w:] Terra Scepusiensis. Stav badania o dejinach Spiša, red. R. Gładkiewicz, M. Homza, Levoča–Wrocław 2003, s. 510-511.

7 T. Trajdos, *Górny Spisz za panowania Władysława II Jagiełły (1386–1434)*, [w:] „Nowe Studia Grunwaldzkie” vol. II, Sębkark 2016, s. 9-33.

8 J. Zudel, *Vývoj osídlenia Slovenska od pociatkov valasskej kolonizácie do konca stredoveku Predbežne výsledky výskumnej ulohy*, [w:] „Archaeologia Historica”, vol. XIII, 1988, nr 1, s. 6-7.

9 M. Parczewski, *Początki napływu ludności ruskiej na teren Karpat Zachodnich w świetle archeologii*, [w:] „Archaeologia Historica” vol. XVIII, Brno 1993, s. 93-97.

10 A. Divěky, *Dzieje przyłączenia miast spiskich do Węgier w r. 1770*, [w:] „Przegląd Historyczny”, nr 23, 1921, s. 22-23.

OZNACZENIA

- Granice historycznego Komitatu Szepes, będące granicami Spisza
- granica polsko-słowacka (1918-1938 i 1945 - 2021)
- Starostwo Spiskie (w granicach Polski w latach 1489 r. - 1771 r.)
- Komitat Szepes (w granicach Węgier oraz Imperium Habsburgów w latach 1489 r. - 1771 r.)
- granica polsko-węgierska w XIII w.
- granica polsko-węgierska w XII w.

Ryc. 2. Zmiana przebiegu granic państwowych na Spiszu od XII do XXI w.

Źródło własne.

Do 1918 r. ludność Spiszu stanowiła mieszaną etniczną – wśród ludności wiejskiej przeważali Słowacy, w północnej części regionu zamieszkiwała liczna grupa Polaków, natomiast w południowej – Węgrów. Wśród mieszkańców miast dominowali natomiast Niemcy, znaczną grupę mieszkańców Spiszu stanowili

również Żydzi. Na początku XX w., a w szczególności po roku 1907 r., w którym weszła w życie ustawa narzucająca madziaryzację nauczania w szkołach, zaczął rozwijać się na Spiszu słowacki i polski ruch niepodległościowy. Po I wojnie światowej przydzielono Polsce 14 wsi spiskich, a pozostała - większa część Spiszu została włączona w granice Czechosłowacji. W 1938 r. w wyniku likwidacji Czechosłowacji na mocy traktatu monachijskiego, Polska włączyła m.in. Jaworzynę Spiską i Leśnicę Pienińską w swoje granice. Słowacja po sprzymierzeniu się z III Rzeszą i ataku na Polskę anektowała polską część regionu. Po II wojnie światowej granica wróciła do stanu sprzed 1938 r.¹¹

Frydman

Frydman jest wsią położoną w gminie Łapsze Niżne, w powiecie nowotarskim, w południowej części województwa Małopolskiego, na obszarze granicy kotliny nowotarskiej przy ujściu rzeki Białka w sąsiedztwie sztucznego jeziora Czorsztyńskiego. Osada ta położona jest w północnej części Żamagurza Spiskiego.

Ryc. 3. Lokalizacja Frydmana (niebieski punkt) na mapie Małopolski.

Źródło: Geoportal.

11 A. Tłomacki, *Powrót do Polski w latach 1945–1948 północnych rejonów Spiszu. Przyczynek do dziejów sporów granicznych między Polakami, Czechami i Słowakami*, „Bezpieczeństwo Teoria i Praktyka”, 2011, nr 1., s.94.

Zarys historyczny

Nazwa osady pochodzi z języka węgierskiego od niemieckiego zasadźcy o imieniu Friedrich - *Fridmanvágúsa* lub - *Fridmanvágasa* (węg. Poręba Fryderyka), teoria ta wywodzi się od węgierskiego badacza Spiszu - historyka Fekete Nagy'ego Antala¹². W istocie *vágasa* w języku węgierskim oznacza cięcie, natomiast autor uznaje, iż nim ulokowano osadę, obszar porastał gęsty las. Teza jakoby wsie spiskie były nazywane od imienia sołtysa w połączeniu ze słowem „poręba” wydaje się prawdopodobna, gdyż taki sposób nazywania wsi na Spiszu od imienia sołtysa w połączeniu ze słowem *vágasa* był w rejonie Zamagurza powszechny. Fakt, iż nazwa wsi była węgierska, lecz pochodziła od niemieckiego zasadźcy, tłumaczy faktem, iż jeszcze w pierwszej ćwierci XIV w. osada przeszła w ręce węgierskie. Inną genezę nazwy niosą ze sobą bliższe współczesności publikacje T. Trajdosa jakoby Frydman pochodzi od staroniemieckiego *Fry Mannen*, które oznaczało wolnych ludzi¹³.

Najstarsze znane współcześnie dzieje wsi Frydman miały miejsce na początku XIV w., kiedy to Polska w latach 1308-1312 straciła na rzecz Królestwa Węgier Zamagurze Spiskie. Niemniej istnieją przypuszczenia, iż w XIII w. na tym obszarze funkcjonowała osada przedlokacyjna, co sugeruje architektura kościoła św. Stanisława. Niemniej z dużym prawdopodobieństwem nie pochodzi on sprzed 1241 roku, w którym to najazdy tatarskie pustoszyły Węgry¹⁴.

Tereny Zamagurza Spiskiego na początku XIV w. objął we władanie Kokosz Berzewiczy, któremu król Węgier Karol Robert Andegaweński przekazał nadania ziemskie¹⁵. W 1308 r. umożliwił on lokację Friedrichowi z Hunfalvy (słow. Huncowce – współcześnie wieś w kraju preszowskim, w północnej Słowacji). Friedrich stał się pierwszym sołtysiem, lokowanej na prawie niemieckim osady¹⁶. Samą wieś w tym okresie zaludniali głównie osadnicy z Niżnego Podhala i północnych stoków Pienin¹⁷.

W latach 1589-1590 we Frydmanie powstał tzw. Kasztel, w sąsiedztwie północno-zachodniej części nawsia, za sprawą właściciela okolicznych ziem – Jerzego Horvatha. Budowla służyła mu jako wiejska, letnia rezydencja. Obiekt przetrwał do czasów współczesnych, niemniej tracąc część ze swojego

12 F. N. Antal, *a Szepesség területe és társadalmi kialakulása (Rozwój terytorialny i społeczny Spiszu)*, Budapeszt 1934, s. 241.

13 T. Trajdos, *Właściciele i dobra Zamku Niedzickiego do roku 1848*, [w:] *Zamek Dunajec w Niedzicy*, red. S. Michalczyk, P. Stępień, T. Trajdos, Niedzica 2006, s. 15-17.

14 *Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich*, t. II, red. F. Sulimierski, W. Walewski, B. Chlebowski, Warszawa 1881, s. 419, oraz M. Parczewski, *Przyczynki do dziejów najstarszego osadnictwa w Karpatach polskich*, [w:] „Acta Archaeologica Carpathica”, t. XIV, 1974 s. 69-78

15 T. Trajdos, *Parafia i życie religijne we Frydmanie do 1832 roku*, [w:] *Dzieje wsi Frydman*, Kraków 2011, s. 15-18.

16 Ibidem.

17 M. Skawiński, *Osadnictwo polskie na górnych Węgrzech do początku XVIII wieku*, [w:] *Janošik a fenomén zbrojníctva na slovensko-poľsko-českom pomedzí*. Zborník príspevkov z konferencie Terchová 2.–4. 8. 2007, red. M. Mrva, Žilina 2007, s. 33–36.

renesansowego charakteru, po przebudowie w 1910 r. przez lokalnego księdza. Od tego okresu do XX w. wieś nie przechodziła gwałtownych przemian, oprócz rozrostu zabudowy, spowodowanym napływem ludności w I i II połowie XIX w. W XX w. rozważano zatopienie wsi. Na jej obszarze planowany był zbiornik retencyjny jezioro Czorsztyńskie, który ostatecznie powstał na północny wschód od osady, oszczędzając jej tkankę. Współcześnie wieś nadal pełni funkcje rolnicze, mieszkalne oraz turystyczne, na co m.in. ma przełożenie nie tylko lokalizacja w rejonie górskim, ale również powstanie zbiornika i popularyzacja sportów wodnych.

Przemiany układu osadniczego

Ryc. 4. Układ ruralistyczny Frydmana w oparciu o pierwsze wojskowe zdjęcie topograficzne (tzw. zdjęcie józefińskie) 1:28 800, aktualność 1764–1787. Źródło: Mapire (<http://mapire.eu/en/map/firstsurvey/>), Drugie wojskowe zdjęcie topograficzne (tzw. zdjęcie franciszkańskie) 1:28 800, aktualność 1806–1869. Źródło: Mapire (<http://mapire.eu/en/map/secondsurvey/>), Trzecie wojskowe zdjęcie topograficzne (tzw. zdjęcie franciszkańsko-józefińskie) 1:25 000, aktualność 1869–1887. Źródło: Mapire (<http://mapire.eu/en/map/thirdsurvey/>).

Ryc. 5. Układ ruralistyczny Frydmana w 2020 r., Źródło: Ortofotomapa , [dostęp 19.03.2021 r.].

Zabudowa Frydmana pozostawała w zwartym układzie, co najmniej do XX w. Rozwój zabudowy polegał na wytyczaniu prostopadłych i równoległych ulic, które pozostają gęsto zabudowane do czasów współczesnych. Pod koniec XX w. zauważalne jest rozpraszanie zabudowy w północnej części układu osadniczego – zmiany terenów zabudowanych pojawiają się punktowo, przy drogach zazwyczaj gruntowych, dogęszczanie istniejącego układu osadniczego występuje w stopniu marginalnym. Nowe budynki mają przede wszystkim charakter mieszkaniowy jednorodzinny. Na zabudowywanych parcelach nie powstają obiekty charakterystyczne dla zabudowy zagrodowej. Ponadto część istniejącej zabudowy zmienia swój charakter z zagrodowego na pensjonatowy.

Morfogeneza układu osadniczego

Osada ma charakter dużej owalnicy¹⁸ z wydłużonym nawsiem o długości około 500 m i szerokości około 120m. Związane jest to z gospodarką trójpłową stosowaną w osadach na prawie niemieckim – duży plac umożliwiał właściwą komunikację¹⁹. Ponadto centrale miejsce w nawsiu osady od momentu jej lokacji (lub wcześniej) zajmuje kościół św. Stanisława²⁰.

18 Szulc H. Morfogeneza osiedli wiejskich w Polsce, Wrocław 1995, załącznik graficzny.

19 Ibidem, s. 101.

20 M. Szyma, *Architektura kościoła we Frydmanie a początki najstarszej wsi polskiego Zamagurza*, [w:] *Dzieje wsi Frydman*, Kraków 2011, s. 55-56.

Układ zabudowy

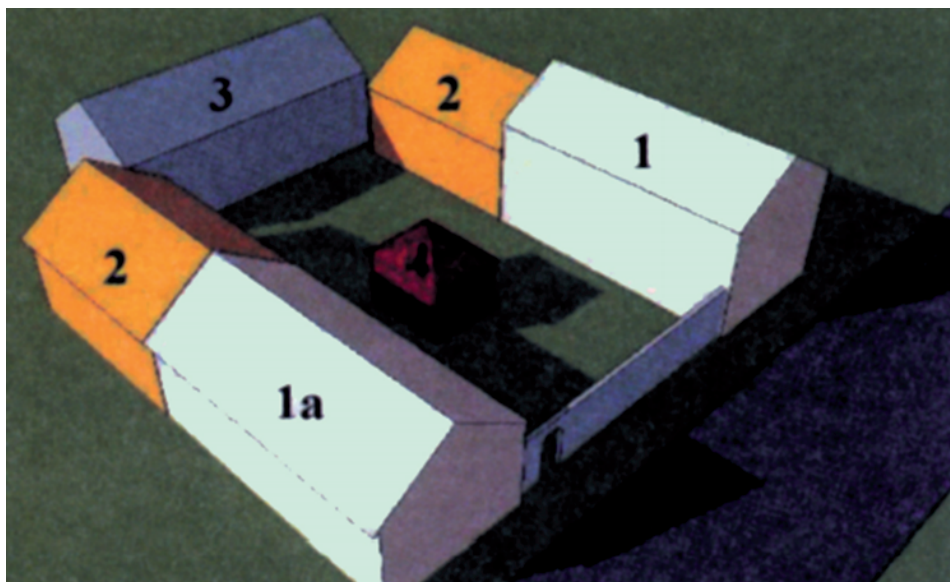
Frydman jest osadą o zwartej zabudowie. Budynek tworzą pierzeje wzdłuż ulic. Domy mieszkalne są sytuowane dłuższym bokiem i kalenicowo w stosunku do drogi. W miarę oddalania się zabudowy od centralnego placu ta rozrzedza się, niekiedy tworząc zamiast zagród, pojedyncze domy mieszkalne.

Zabudowa zagrodowa we Frydmanie kształtuje się wzdłuż wąskich parceli o szerokości około 12-13 m i długości około 80 m. Natomiast obiekty gospodarskie często stanowią przedłużenie frontowego budynku mieszkalnego, niekiedy stoją one w oddaleniu od domu, niemniej zawsze sytuowane są wzdłuż granic działki, za wyjątkiem stodół – te lokowane są na końcu podwórza. Ta tradycyjna forma lokalizowania ich we Frydmanie skutkowała powstaniem pasa stodół wokół osady, co można zaobserwować wyraźnie, m.in. na XVIII-wiecznych mapach Frydmana (XVIII wieczny pas stodół wyraźnie widać na ryc. 4.). Taki sposób kształtowania zabudowy mógł mieć na celu oddziaływanie przeciwpożarowe, co było istotne z powodu zwartej zabudowy mieszkaniowej wsi – pożar stodoły zlokalizowanej blisko domu mógł skutkować pożarem znacznej części osady.

Ryc. 6. Typowe siedliska we Frydmanie. Źródło: Ortofotomapa, [dostęp 19.03.2021 r.].

Zabudowę we Frydmanie stanowią również zagrody typu frankońskiego, które na tle województwa małopolskiego stanowią element wyróżniający. Niniejszy rodzaj zagród można również spotkać w sąsiednim Kacwinie²¹. Ponadto są one typem występującym często na Śląsku, Pomorzu oraz w Wielkopolsce. Powstawały na terenach, które w różnych okresach były pod panowaniem niemieckim lub pod wpływem osadnictwa niemieckiego. Typowa zagroda frankońska posiadała 2 budynki mieszkalne od frontu, z czego jeden stanowił dom emerytowanego gospodarza, utrzymywanego przez dzieci. Pozostała zabudowa, w tym budynki gospodarcze i inwentarskie pozostawały w głębi działki²².

Ryc. 7. Schemat typowej zagrody frankońskiej. 1 – budynek mieszkalny, 1a-budynek mieszkalny (wycużnik - Dom gospodarza na emeryturze, utrzymywanego np. przez dzieci.), 2- budynek inwentarski, 3-budynek składowo-gospodarczy 4- inne budynki (np. spichlerz, gołębnik), Źródło: Drożdż-Szczybura, M. o wyrazie architektonicznym budynków inwentarskich od kraalu do farmy pionowej, Kraków 2011, s. 12.

Osadę charakteryzuje układ niwowo-łanowy, charakterystyczny dla zakładanych w regionie osad na prawie niemieckim. Początkowo ziemie przynależne do wsi obejmowały po 30 łanów gruntów po każdej stronie rzeki Białki²³. Współcześnie osada znajduje się wyłącznie na południe od biegu rzeki.

21 Załącznik Nr 1 do Uchwały Nr XLVII/732/18 Sejmiku Województwa Małopolskiego dnia 26 marca 2018 r. w sprawie zmiany Uchwały Nr XV/174/03 Sejmiku Województwa Małopolskiego z dnia 22 grudnia 2003 roku w sprawie uchwalenia Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Małopolskiego w sprawie zmiany Uchwały Nr XV/174/03 Sejmiku Województwa Małopolskiego z dnia 22 grudnia 2003 roku w sprawie uchwalenia Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Małopolskiego, Tom I, s. 126.

22 M. Drożdż-Szczybura, *o wyrazie architektonicznym budynków inwentarskich od kraalu do farmy pionowej*, Kraków 2011, s. 129-130.

23 G. Fejér, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*, T. VIII, część 2,

Ochrona konserwatorska i plan miejscowy

Układ ruralistyczny wsi Frydman nie jest wpisany do rejestru zabytków, nie jest również ujęty w gminnej ewidencji zabytków. Plany miejscowe we wsi nie obejmują terenów budowlanych, a jedynie złoża w oddaleniu od historycznego układu osadniczego.

Jedynymi elementami wpisanymi do wojewódzkiego rejestru zabytków, są:

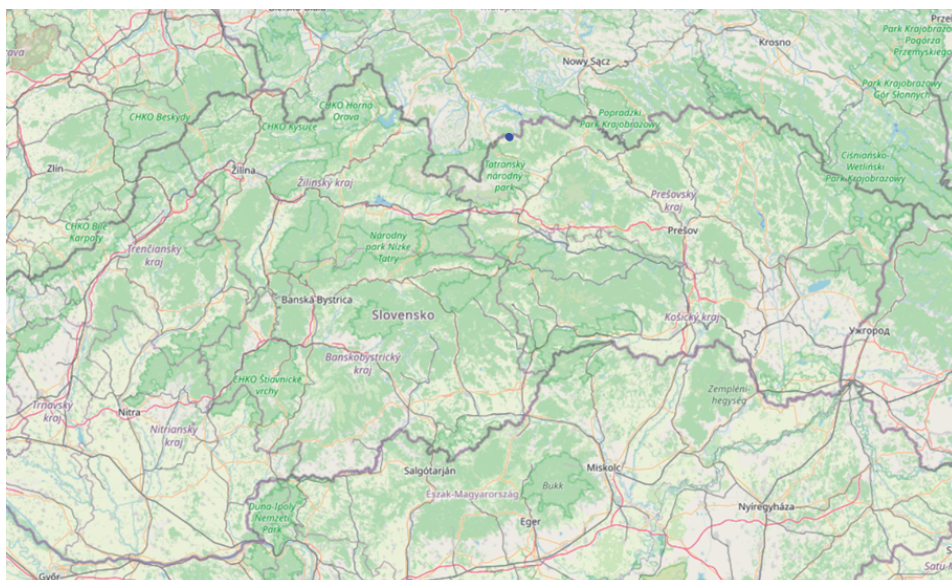
- Kościół św. Stanisława z przełomu XIII i XIV w.,
- Kasztel wybudowany w 1590 r.,
- Winne piwnice powstałe około 1820 r.

Ponadto w ramach Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Małopolskiego postulowane jest objęcie układu osadniczego wsi Frydman parkiem kulturowym (będącym formą ochrony zabytku).

Zamierzenie to będzie niewystarczające by uchronić niniejszy układ osadniczy przez zatarciem, zanikiem lub degradacją ze względu na szczególnie charakter formy ochrony, jaką jest park kulturowy. Ograniczenia, które może on wprowadzić obejmują głównie elementy związane z reklamą, ogrodzeniami, a także sposobem prowadzenia prac budowlanych. Niniejsza postulowana forma ochrony nie może mieć zatem istotnego przełożenia na kształt układu osadniczego czy kształtowanie zabudowy.

Osturnia

Osturnia (słow. Osturňa) położona jest w północnej części słowackiego Spiszu (Zamagurze Spiskie) przy granicy z Polską. Osada leży pomiędzy pasmami gór, w wąskiej dolinie potoku Osturniańskiego, sąsiadującej z pasmem Magurki.

Ryc. 8. Lokalizacja Osturni (niebieski punkt) na mapie Słowacji. Źródło: *Open Street Map*, [dostęp 19.03.2021 r.].

Zarys historyczny

Pochodzenie nazwy miejscowości wywodzi się od sąsiedniego wzgórza, które wzmiankowane w 1313 r. jako Asthorn (niem. Ast - garb, grzbiet, Horn – róg, guz) przyczyniło się w późniejszym czasie do nadania nazwy osady. Początki osadnictwa w tym rejonie wywodzą się z wędrowek Wołochów, będących wędrownymi pasterzami, którzy przybywali na Spisz od strony Siedmiogrodu i Zakarpacia. Na Spiszu zakładali oni osady pastersko-rolnicze, co wynikało z przymuszania przez feudałów i władzę królewską do osiedlania ich w celu pobierania danin, a także powoływania ich do służby wojskowej²⁴.

Początki Osturni datuje się na okolice 1590 r. lecz prawdopodobnie nie została ona założona na typowym prawie wołoskim, lecz na tzw. prawie kopaniczarskim, które się na nim opierało. Główną różnicą między obiema formami prawnymi były większe obciążenia w formie danin spoczywające na osiedlonych wobec właściciela ziemskiego²⁵.

Kopanica, czyli forma osady, która powstawała w wyniku osiedlenia na prawie kopaniczarskim, w języku słowackim oznacza rozproszoną grupę domów położoną w górach. Ten typ osadnictwa charakteryzował się budowaniem sezonowych szałasów oraz budynków gospodarczych na trudno dostępnych terenach. Początkowo w tego typu osadach trudniono się przede wszystkim wypasem, z czasem, rozwijając stałe osadnictwo, w ramach którego również rozwijano rolnictwo. Ten rodzaj osady powstawał wyłącznie na terenach górskich i podgórskich²⁶. Osturnia ze względu na swoje położenie nie leżała na szlakach wojennych, przez co przez kolejne lata uniknęła znaczących zmian w strukturze. Pewien regres przyniosła dopiero epidemia dżumy w 1711 r., co wiązało się nie tylko ze śmiercią wielu mieszkańców, ale również z migracją części z nich. Niemniej w wyniku akcji osiedleńczych osada około 1730 r. zdołała odbudować swoją populację. Po II wojnie światowej Osturnia była terytorium plebiscytowym, które ostatecznie przypadło Słowacji. Po wojnie podejmowano próby kolektywizacji pól – ostatecznie osada stała się jedną z niewielu w kraju, gdzie do tego nie doszło. Ze względu na dobry stan zachowania wsi w roku 1979 r. wpisano ją do słowackiego odpowiednika rejestru zabytków, co potencjalnie przyczyniło się do zahamowania jej rozwoju (mogła powstawać zabudowa zgodna ze szczegółowymi wytycznymi), z tego powodu oraz m.in. ze względu na fakt, iż region był jednym ze słabiej rozwiniętych w kraju, w latach 80. XX w. osadę dotknął *exodus* młodzieży. Pod koniec stulecia znaczna część gruntów rolnych nie była uprawiana, a do dziś nieliczni mieszkańcy zajmują się rolnictwem²⁷. Osada obecnie rozwija się w kierunku letniskowo-wypoczynkowym.

24 H. Szulc, *Morfogeneza osiedli wiejskich w Polsce*, Wrocław 1995, s. 57.

25 *Pamiatková rezervácia Osturňa. Aktualizácia zásad ochrany, obnovy a prezentácie hodnôt územia*, red. E. Semanová, Krajský Pamiatkový Úrad Prešov, Prešov 2006, s. 10.

26 Š. Omasta, *Rozptýlené vidiecke osídlenie – socioekonomické a historické aspekty*, „Životné prostredie” XLV, 2011, nr 1, s. 43 – 47.

27 *Pamiatková rezervácia Osturňa. Aktualizácia zásad ochrany, obnovy a prezentácie hodnôt územia*, red. E. Semanová, Krajský Pamiatkový Úrad Prešov, Prešov 2006, s. 10-11.

Przemiany układu osadniczego

Osada na przestrzeni wieków zagęszczała swoją zabudowę poprzez wtórne parcelacje i napływ osadników. O ile jeszcze na mapach XVIII-wiecznych można zaobserwować dość luźną zabudowę rozrzuconą wzdłuż doliny potoku Osturniańskiego, o tyle wieś w XIX w. posiadała dość gęstą strukturę zabudowy po obu stronach drogi. Potwierdza to również wzrost liczby mieszkańców, których liczba w 1787 r. wynosiła 1339, natomiast w 1828 – 1809 osób. Natomiast wg danych z 1987 r. (po uznaniu za obszar zabytkowy) liczba ta wynosiła 1100 osób, 1991 r. – 504 osoby, natomiast w 2017 r. – 303. Niniejsze zmiany demograficzne mają wyraźny wpływ na zachowanie zabudowy, która w wyniku opuszczenia przez mieszkańców na przestrzeni lat ulegała degradacji, przez co układ wsi znacznie się przerzedził²⁸. Jednocześnie pomimo zmniejszającej się liczby ludności, współcześnie rozwija się turystyka, pojawiają się nowe pensjonaty, a część historycznej zabudowy zostaje przekształcana na domy letniskowe. Nieliczne z gospodarstw nadal trudnią się rolnictwem, większość dotychczasowych terenów rolnych pozostaje nieużytkami, natomiast nowe budynki powstają w zgodzie z regionalnymi tradycjami budowlanymi i wytycznymi konserwatorskimi.

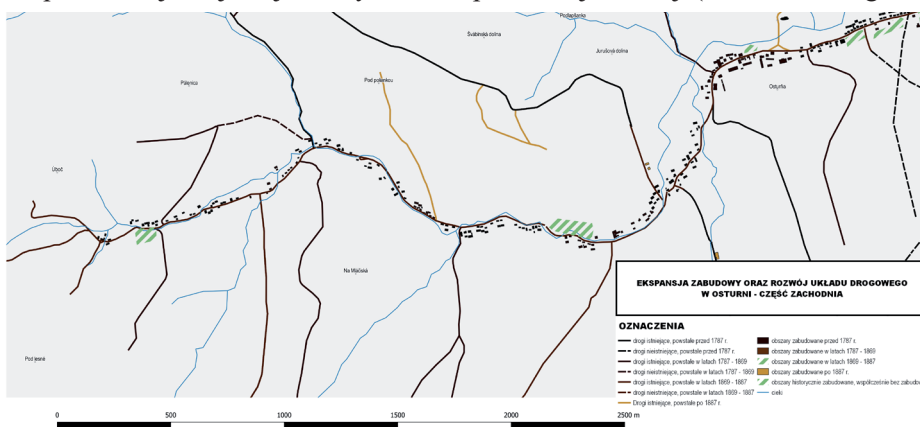

Ryc. 9. Dom nr 243. Typowy zabytkowy dom w Osturni. Źródło: *Pamiatková rezervácia Osturňa. Aktualizácia zásad ochrany, obnovy a prezentácie hodnôt územia*, red. E. Semanová, Krajský Pamiatkový Úrad Prešov, Prešov 2006.

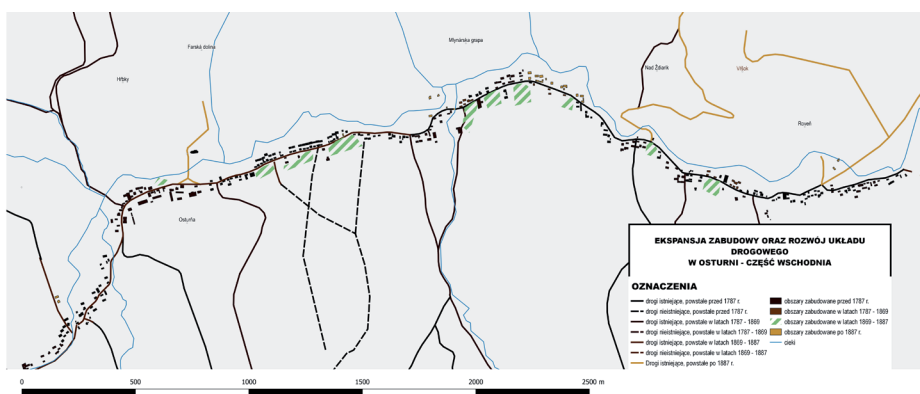
²⁸ M. Drożdż-Szczybura, A. Korzeniowska, *Problemy rozwoju „żywego skansenu” na przykładzie wsi Osturnia*, [w:] „Wiadomości Konserwatorskie”, nr 60/2019., s. 54.

Morfogeneza układu osadniczego

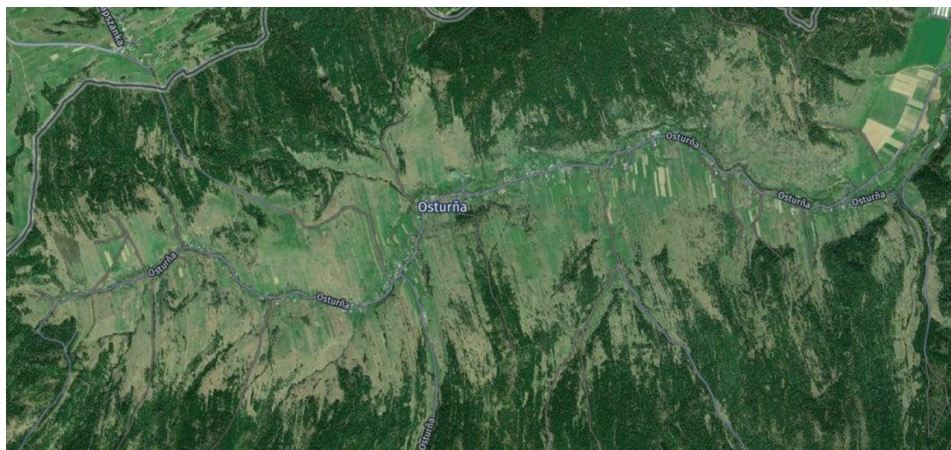
Osada, która prawdopodobnie była początkowo tzw. kopanicą, rozrosła się wzdłuż potoku Osturniańskiego tworząc łańcuchówkę (wieś łańów leśnych). Jej powstanie wynikało z osiedlania się osadników wzdłuż ciek wodnego w dolinie i następnie podzielenia terenu leśnego na łąny, które później wykarczowano, by uzyskane wolne od drzew obszary użytkować w celu uprawy roli oraz wypasu. Przyczyniło się to do powstania jednej z najdłuższych wsi współczesnej Słowacji (około 9 km długości).

Ryc. 10. Układ ruralistyczny Osturni (część wschodnia) na podstawie: Pierwszego wojkowego zdjęcia topograficznego (tzw. zdjęcie józefińskie) 1:28 800, aktualność 1764–1787. Źródło: Mapire (<http://mapire.eu/en/map/firstsurvey/>),. Drugiego wojkowego zdjęcia topograficznego (tzw. zdjęcie franciszkańskie) 1:28 800, aktualność 1806–1869. Źródło: Mapire (<http://mapire.eu/en/map/secondsurvey/>) w Trzeciego wojkowego zdjęcia topograficznego (tzw. zdjęcie franciszkańsko-józefińskie) 1:25 000, aktualność 1869–1887. Źródło: Mapire (<http://mapire.eu/en/map/thirdsurvey/>).

Ryc. 11. Układ ruralistyczny Osturni (część zachodnia) na podstawie: Pierwszego wojkowego zdjęcia topograficznego (tzw. zdjęcie józefińskie) 1:28 800, aktualność 1764–1787. Źródło: Mapire (<http://mapire.eu/en/map/firstsurvey/>),. Drugiego wojkowego zdjęcia topograficznego (tzw. zdjęcie franciszkańskie) 1:28 800, aktualność 1806–1869. Źródło: Mapire (<http://mapire.eu/en/map/secondsurvey/>) w Trzeciego wojkowego zdjęcia topograficznego (tzw. zdjęcie franciszkańsko-józefińskie) 1:25 000, aktualność 1869–1887. Źródło: Mapire (<http://mapire.eu/en/map/thirdsurvey/>).

Ryc. 12. Układ ruralistyczny Osturni w 2020 r.
Źródło: Open Street Map [dostęp 19.03.2021 r.].

Układ zabudowy

Zagrody w osadzie są usytuowane luźno, zazwyczaj nie tworzą one zwartych pierzei, choć na przełomie XVIII i XIX w. układ osadniczy był zwarty, co można zaobserwować na przykładzie pojedynczych zachowanych ciągów zabudowy oraz powyższych map. Niniejsza zmiana może wynikać w dużej mierze z depopulacji wsi, skutkującej drastycznym spadkiem liczby mieszkańców od końca XVIII do XXI w. – liczba mieszkańców spadła blisko 4 krotnie, ciągnąc za sobą degradację zabudowy.

Domy w Osturni zazwyczaj usytuowane są dłuższym bokiem i kalenicowo w stosunku do drogi. Budynek frontowy typowego siedliska stanowi drewniany dom mieszkalny, niemniej w osadzie występują również budynki murowane, pochodzące z XX w.

Ryc. 13. Osturnia - zagrody o formie atrialnej.
Źródło: Open Street Map, [dostęp 19.03.2021 r.].

Typowe siedlisko ma kształt prostokąta, a na jego tyle sytuowana jest stodoła oraz obora, we wschodniej części podwórza zazwyczaj lokowane są szopy, a w zachodniej owczarnie oraz chlewy. W ten sposób w pełni rozwinięta zagroda tworzy szczelnie zamknięte atrium z wejściem od frontu. Cały układ siedliska można opisać w prostokącie o wymiarach ok. 16 m na 35 m.

Pierwotnie Osturnia została podzielona na 51 łąnów w trakcie zasiedlania. Każdy z osadników otrzymał po 1 łąnie, zajmującym pas około 110-120 metrów. Mieszkańcy następnie stopniowo karczowali otrzymany teren, uzyskując tereny do uprawy ziemi oraz miejsce na budowę zagrody. Z czasem kolejne łąny podlegały parcelacji wtórnej w związku z dziedziczeniem gruntów. Potomkowie budowali na swoich częściach ziemi nową zabudowę, która zawsze była sytuowana od frontu działki, wzdłuż drogi. Skutkowało to zmniejszaniem się odległości między kolejnymi budynkami mieszkalnymi. W procesie parcelacji istotne było wyznaczanie granic łąnów do czego użytkowano kamieni granicznych, pali, a niekiedy wyznaczały je również drzewa i zarośla. Na obszarach, gdzie uprawa była prowadzona metodą tarasową, granice wyznaczały skarpy. Centralny łąn osady stanowił łąn kościelny, w ramach którego zlokalizowana jest istniejąca do dziś plebania wraz z zabudową gospodarczą, cmentarzem oraz cerkwią.

Ochrona konserwatorska²⁹

W Osturni na przestrzeni lat uznano za zabytki łącznie ponad 200 domów i zagród. Ponadto osada ta została uznana w 1979 r. za zabytkowy rezerwat ludowej architektury (słow. *pamiatkova rezervácia ľudovej architektury*), którego odpowiednikiem w polskim prawie jest wpisanie układu ruralistycznego do rejestru zabytków. Dla obszaru wsi zostały wówczas sporządzone szczegółowe zasady ochrony, restauracji i prezentacji wartości obszaru zabytkowego rezerwatu ludowej architektury.

Dokument ten oprócz inwentaryzacji układu osadniczego zawiera szereg zasad określających kształtowanie go. są to wymogi związane z utrzymaniem, rewaloryzacją, konserwacją, kształtowaniem:

- układu osadniczego, ulic, relacji budynków,
- elementów kompozycji,
- parcelacji,
- składu materiałowego obiektów budowlanych,
- dachów, okien, drzwi,
- zieleni.

Ponadto zasady kształtowania zabudowy rozróżnione zostały ze względu na charakter budynku (zabytkowe i nie zabytkowe), a także zostały wytypowane zasady zabudowy dla działek, które nigdy nie były zabudowane, dla działek które

29 Cały podrozdział powstał w oparciu o następujące publikacje : M. Drożdż-Szczybura, A. Korzeniowska, *Problemy rozwoju „żywego skansenu” na przykładzie wsi Osturnia*, [w:] „Wiadomości Konserwatorskie”, nr 60/2019 s. 40-45 oraz *Pamiatková rezervácia Osturňa. Aktualizácia zásad ochrany, obnovy a prezentácie hodnôt územia*, red. E. Semanová, Krajský Pamiatkový Úrad Prešov, Prešov 2006, s. 1 – 17.

są zabudowane oraz dla działek, które były zabudowane w przeszłości. Regulowana jest również mała architektura – płoty, reklamy i oświetlenie.

Podsumowując, zasady ochrony układu osadniczego, w sposób szczegółowy opisują sposób, wykonanie oraz kształtowanie zabudowy w osadzie, w celu formowania jej zgodnie z regionalną stylistyką. Tym co zwraca uwagę, jest fakt, iż zapisy te nie zawierają parametrów takich jak plany miejscowe w Polsce – tj. wysokość, intensywność zabudowy czy też powierzchnia biologicznie czynna. Zasady są podporządkowane kształtowaniem

Ryc. 14. Dom nr 171. Współczesna zabudowa Osturni powstająca w oparciu o plan miejscowy i ochronę konserwatorską. Źródło: *Pamiatková rezervácia Osturňa. Aktualizácia zásad ochrany, obnovy a prezentácie hodnôt územia*, red. E. Semanová, *Krajský Pamiatkový Úrad Prešov, Prešov 2006.*

budowli zgodnie z lokalnymi wzorcami.

Plan miejscowy³⁰

Osturnia objęta jest planem zagospodarowania przestrzennego. Ze względu na charakter słowackiego systemu planowania przestrzennego, jego odpowiednikiem w polskich uwarunkowaniach prawnych jest studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego. Oba dokumenty odpowiadają za obszar gminy oraz opisują dość szeroki zakres uwarunkowań i kierunków zagospodarowania terenu. Kluczową różnicą pomiędzy polskim studium, a słowackim planem miejscowym jest fakt, iż dokument ten

30 *Územný plán obce Osturňa uchwalony uchwałą nr 17/2012 Rady Gminy w dniu: 28.02.2012 r.*

w słowackim prawie ma charakter wiążący dla inwestycji – pozwolenia na budowę wydawane są między innymi w oparciu o wytyczne planu miejscowego (w tym m.in. przeznaczenie terenu posiada charakter wiążący). Takiego charakteru nie ma polskie studium (nie jest aktem prawa lokalnego), decyzje o warunkach zabudowy wydawane są wyłącznie w oparciu o sąsiedztwo.

Odpowiednikiem polskiego miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego w słowackim prawie jest plan zagospodarowania przestrzennego dla strefy. Osturnia nie została objęta tym dokumentem, pomimo obligatoryjności ustanawiania planów miejscowych na Słowacji, co wynika z faktu, że zamieszkuje ją poniżej 2000 mieszkańców – gminy o tej wielkości nie mają obowiązku sporządzania planów miejscowych dla stref.

Plan miejscowy Osturni przedstawia szereg treści, znanych z polskich studiów uwarunkowań, zarówno prognozy ludności, zasoby infrastruktury technicznej, rodzaje gleb w gminie, stopień zużycia energii itd. Niemniej szczególną częścią planu jest tom II. Wiążąca część planu zagospodarowania przestrzennego gminy. Jest to dokument w pewnym stopniu o zbliżonej formie do polskich planów miejscowych – zawiera ustalenia, które można uznać za ogólne, a także ustalenia przypisane dla poszczególnych terenów. Zasadniczą różnicą jednak jest fakt, iż nie reguluje on powszechnym w polskim planowaniu przestrzennym elementów kształtowania ładu przestrzennego, takich jak: wysokość zabudowy, kształt, kolor, materiał budynku, nachylenie i forma połaci dachowych, intensywność i powierzchnia zabudowy, powierzchnia biologicznie czynna itd., niemniej część z niniejszych elementów kształtują zasady ochrony. Natomiast zapisy ogólne obligują do uzupełniania luk w zabudowie, wskazują położenie obiektów produkcyjnych w granicach zagrody i informują o braku możliwości realizacji zabudowy na gruntach rolnych. Podkreślają również, że obszar zabudowy został wyznaczony w taki sposób w związku z chęcią zapewnienia drugiego domu mieszkańcom miast (domu letniskowego). Natomiast w przypadku zapisów szczegółowych planu, odnosi się on przede wszystkim do dopuszczalnych funkcji. Tym samym np. tereny o nazwie RD, są predystynowane do zabudowy mieszkaniowej jednorodzinnej, na których można realizować także garaże, budynki gospodarcze, związane z hodowlą, domy letniskowe, pensjonaty do 15 miejsc noclegowych, niewielkie zakłady produkcyjne, infrastruktura techniczna czy też usługi.

Ponadto plan miejscowy dla Osturni w sposób oszczędny przeznacza tereny na cele zabudowy. Koncentruje je wzdłuż historycznej drogi, posiadającej dostęp do mediów, urządzonej i stanowiącej trzon osady, utrzymując ją w historycznych granicach i dopuszczając zabudowę do ok. 150 m w głąb działki. Ponadto tereny wsi przeznacza się przede wszystkim pod funkcje turystyczne, rekreacyjne oraz rolnicze.

Podsumowanie

Układy ruralistyczne Frydmana i Osturni stanowią charakterystyczne przykłady osadnictwa wiejskiego w regionie Spiszu, są reprezentatywnymi przykładami rejonu Zamagurza. Powstały one w wyniku różnorodnego prawa,

na podstawie, którego je lokowano, osadników pochodzących z różnych kręgów społeczno-kulturowych, odmiennego położenia, okresu zasiedlenia, a także funkcji jakie niniejsze osady pełniły.

W wyniku różnych losów jakie spotkały obie wsie w XX i XXI w. znalazły się granicach różnych krajów – Polski i Słowacji, co miało bezpośredni wpływ na ich współczesną formę.

Polski system, który nie wymaga obligatoryjnego uchwalania planów, wraz z brakiem zaangażowaniem służb konserwatorskich wobec układu wsi Frydman (pomimo wyjątkowego w skali regionalnej oraz bardzo dobrze zachowanego rozplanowania), skutkuje spontanicznym rozwojem zabudowy mieszkaniowej (pozbawionej lokalnego kontekstu) na gruntach rolnych, oraz w centrum układu osadniczego, niegdyś stanowiącego rozległy plac.

Słowacka Osturnia zaś, objęta, rygorystycznym planem miejscowym, stanowiącym lokalne prawo miejscowe oraz objęta ochroną konserwatorską, depopuluje się, jednocześnie zachowując swój historyczny kształt i przekształcając się w wieś turystyczno-letniskową. Wraz ze swoją strukturą stanowi relikwiny osadnictwa, który w skali Słowacji jest jednym z wielu wyjątkowych, bardzo dobrze zachowanych układów, w których tradycje budowlane są kontynuowane.

Bibliografia:

- Antal F. N., *a Szepesség területei és társadalmi kialakulása*, Budapest 1934, s. 241.
- Divéky A., *Dzieje przyłączenia miast spiskich do Węgier w r. 1770*, [w:] „Przegląd Historyczny” 1921, nr 23, s. 22-23.
- Drożdż-Szczybura M., Korzeniowska A., *Problemy rozwoju „żywego skansenu” na przykładzie wsi Osturnia*, „Wiadomości Konserwatorskie” 2019, nr 60.
- Drożdż-Szczybura M., *O wyrazie architektonicznym budynków inwentarskich od kraału do farmy pionowej*, Kraków 2011, s. 129-130.
- Fejér G., *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis*. Tom VIII, część 2, Buda 1832 r., s. 289.
- Kurtyka J., *Starostwo spiskie w l. 1412–1769/70*, [w:] *Terra Scepusiensis. Stav badania o dejinách Spiša*, red. R. Gładkiewicz, M. Homza, Levoča–Wrocław 2003, s. 510-511.
- Omasta Š., *Rozptýlené vidiecke osídlenie – socioekonomické a historické aspekty*, „Životné prostredie 2011”, nr 1, XLV, s. 43-47.
- Pamiatková rezervácia Osturňa. Aktualizácia zásad ochrany, obnovy a prezentácie hodnôt územia*, red. E. Semanová, Krajský Pamiatkový Úrad Prešov, Prešov 2006, s. 10.
- Parczewski M., *Początki napływu ludności ruskiej na teren Karpat Zachodnich w świetle archeologii*, [w:] „Archaeologia Historica”, vol. XVIII, Brno 1993, s. 93-97.
- Parczewski M., *Przyczynki do dziejów najstarszego osadnictwa w Karpatach polskich*, „Acta Archaeologica Carpathica” 1974, t. XIV, s. 69-78.
- Parczewski M., *Początki kształtowania się polsko-ruskiej rubieży etnicznej w Karpatach. U źródeł rozpadu Słowiańszczyzny na odłam wschodni i zachodni*, Kraków 1991.
- Parczewski M., *Początki sąsiedztwa polsko-rusko-słowackiego w świetle danych archeologicznych*, [w:] *Początki sąsiedztwa. Pogranicze etniczne polsko-rusko-słowackie w średniowieczu*, M. Parczewski i S. Czopek, Rzeszów 1996.
- Parczewski M., *Stan badań nad zasiedleniem pogranicza polsko-rusko-słowackiego (węgierskiego) we wczesnym średniowieczu*, [w:] *Wczesne średniowiecze w Karpatach polskich*, red. J. Gancarski, Krosno 2006.

Parczewski M., *Z badań powierzchniowych na Spiszu Polskim*, [w:] „Sprawozdania Archeologiczne 1972” t. XXIV.

Parczewski M., Koreferat do referatu M. Sojaka, *Stručne dejiny Spiša od najstarších čias...* [w:] *Terra Scepusensis. Stan badań nad dziejami Spiszu*, Levoča-Wrocław 2003.

Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich, t. II, red. F. Sulimierski, W. Walewski, B. Chlebowski, t. II, Warszawa 1881, s. 419,

Szyma M., *Architektura kościoła we Frydmanie a początki najstarszej wsi polskiego Zamagurza*, [w:] *Dzieje wsi Frydman*, Kraków 2011, s. 55-56.

Tłomacki A., *Powrót do Polski w latach 1945–1948 północnych rejonów Spiszu. Przyczynek do dziejów sporów granicznych między Polakami, Czechami i Słowakami*, [w:] „Bezpieczeństwo teoria i praktyka” 2011, nr 1., s. 94.

Trajdos T., *Górny Spisz za panowania Władysława II Jagiełły (1386–1434)*, [w:] „Nowe Studia Grunwaldzkie 2016”, t. 2, s. 9-33.

Trajdos T., *Właściciele i dobra Zamku Niedzickiego do roku 1848*, [w:] *Zamek Dunajec w Niedzicy*, red. S. Michalczuk, P. Stępień, T. Trajdos, Niedzica 2006, s. 15-17.

Trajdos T., *Niemcy na górnym Spiszu*, [w:] „Płaj”, 1999, t. 19.

Trajdos T., *Trzy miasta spiskie [Podoliniec, Gniazda, Stara Lubowla]*, [w:] „Almanach Muszyny”, 1993, s. 28-35.

Trajdos T., *Uwagi o polskiej jurysdykcji kościelnej na Spiszu*, [w:] „Almanach Muszyny” 1999, s. 32-33.

Trajdos T., *Śląsk wobec Spiszu, Orawy i Czadeckiego w okresie międzywojennym*, „Dzieje Najnowsze” 2013, vol. XLV, nr 1.

Szulc H., *Morfogeneza osiedli wiejskich w Polsce*, Wrocław 1995.

Števík M., *Przegląd rozwoju osadnictwa oraz administracji publicznej średniowiecznego Spiszu*, [w:] „Zeszyty sądecko-spiskie”, 2007, tom 2, s. 36-37.

Územný plán obce Osturňa uchwalony uchwałą nr 17/2012 Rady Gminy w dniu: 28.02.2012 r.

Załącznik Nr 1 do Uchwały Nr XLVII/732/18 Sejmiku Województwa Małopolskiego dnia 26 marca 2018 r. w sprawie zmiany Uchwały Nr XV/174/03 Sejmiku Województwa Małopolskiego z dnia 22 grudnia 2003 roku w sprawie uchwalenia Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Małopolskiego w sprawie zmiany Uchwały Nr XV/174/03 Sejmiku Województwa Małopolskiego z dnia 22 grudnia 2003 roku w sprawie uchwalenia Planu Zagospodarowania Przestrzennego Województwa Małopolskiego, Tom I, s. 126.

Zachwatowski S., *Węgierskie i polskie osadnictwo Spiżu do połowy XIV wieku*, „Rozprawy Akademii Umiejętności”, t. 52, Kraków 1909.

Zudel J., *Vyvoj osidlenia Slovenska od pociatkov valasskej kolonizácie do konca stredoveku Predbezne vysledky vyskumnej ulohy*, [w:] „Archaeologia Historica” 1988, vol. XIII, nr 1, s. 6-7.

Źródła Kartograficzne:

Pierwsze wojskowe zdjęcie topograficzne (tzw. zdjęcie józefińskie) 1:28 800, aktualność 1764–1787. Źródło: Mapire (<http://mapire.eu/en/map/firstsurvey/>).

Drugie wojskowe zdjęcie topograficzne (tzw. zdjęcie franciszkańskie) 1:28 800, aktualność 1806–1869. Źródło: Mapire (<http://mapire.eu/en/map/secondsurvey/>).

Trzecie wojskowe zdjęcie topograficzne (tzw. zdjęcie franciszkańsko-józefińskie) 1:25 000, aktualność 1869-1887. Źródło: Mapire (<http://mapire.eu/en/map/thirdsurvey/>).

Characteristic forms of settlement in Špiš (Zamagurie Spišské) and their evolution from the Middle Ages to the 21st century

Summary

Through the centuries, Špiš was ruled by various European countries, and was also a subject of waves of German and Wallachian colonization. The main part of this paper is the characteristics of the spatial systems of rural settlement typical for the region, and an analysis of the transformations taking place in Špiš region, with particular emphasis on spatial planning.

Key words: *ruralism, settlement, Špiš, village, spatial planning*